

Field : Islamic Sciences

Type : Review Article

Received: 20.03.2016 - *Accepted*: 19.05.2016

Hanefi-Mâturîdî Düşüncede Kelâm ve Usulü'l-Fıkh İlişkisi¹

İsmail ŞIK

Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Adana, TÜRKİYE

E-posta: ismailahmet@cu.edu.tr

Öz

Kelâm ilmi ve Usulu'l-Fıkh yani İslam Hukuk Felsefesi ilimleri Müslümanların bilim dünyasına kazandırdığı, sistematik düşünceye dayalı felsefi birikim gerektiren teori ve pratiğin birleştirildiği ilimlerdir. Mâturîdî kelâm düşüncesini anlayabilmek için Ebû Hanîfe'nin Fıkh Usulü ve Kelâm ilimlerini nasıl değerlendirdiğini bilmek oldukça önemlidir. Ebû Hanîfe her iki ilim için önem arz eden “*fıkh*” kavramına sıklıkla vurgu yapar ve bu kavramı “kişinin hak ve sorumluluklarını bilmesi” şeklinde tanımlar. Bu tanımın insan yaşamı dikkate alındığında oldukça önemli bir alanı kapsadığı görülecektir. Bu bağlamda Ebû Hanîfe'nin, “*el-Fıkhü'l-Ekber*” tabirini Kelâm ilmi için kullanmasından bununla “itikad sahasında doğru ve güvenilir olanı bilmek” manasını kastettiği ortaya çıkar. Nitekim İlk dönemlerde “*fıkh*” kavramı, itikad, amel ve ahlak alanını kuşatan geniş bir sahayı ifade etmektedir. Kişinin lehinde ve aleyhinde olanı bilmesi demek olan fıkh kavramının itikadi konulardaki kısmına “*el-Fıkhü'l-Ekber*”, ameli alandaki kısmına “*el-Fıkhü'l-Ahkâm*” denmiştir. Yine Ebû Hanîfe'ye ait “dinde fıkh, ahkâmda fıkhıtan daha iyidir” görüşü onun bakış açısını göstermektedir. Nitekim dinde derinleşmek tabiri Hanefi-Mâturîdî geleneğinde İlm-i Tevhid'de derinleşmek olarak kabul edilmiştir. O bu yüzden ilmihal kavramını amele dâhil hükümlerin öğretildiği Fıkh ilmi olarak değil, imana dâhil hükümlerin öğretildiği İlm-i Tevhid olarak açıklamıştır. Bu anlayış daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Hanefiler arasında “Dinde fıkh olan Tevhid İlmi, şeri' meselelerden ibaret olan Fıkh İlminden üstündür” prensibi benimsenmiştir. Böylelikle klasik dönem Mâturîdî kelâm anlayışına hâkim olan “Kişinin ilmihal bilgisi öğrenmesi farzdır” ibaresi ile kastedilenin, iman hükümlerinin öğrenilmesi olduğu açıktır.

Anahtar Kelimeler: Hanefilik; mâturîdîlik; kelâm; usulü'l-fıkh.

¹ Bu çalışma, Çukurova Üniversitesi BAPSİS tarafından ID: 6241 kodu ile Bilimsel Etkinlikli Katılım projesi tarafından desteklenmiştir.

Relationship Between Theology and Method of Law in Thought of Hanafi -Maturidite

İsmail ŞİK

Cukurova University, Faculty of Theology, Basic Islamic Sciences, Adana, TURKEY

E-posta: ismailahmet@cu.edu.tr

Abstract

Usulü'l-Fiqh and theology are two important branches of science that Muslim has brought to this sciences. This theory is based on the systematic accumulation that requires philosophical thought and the practice of science are combined. Abu Hanifa, which is important for both science "jurisprudence" emphasizes the concept and the concept of "people know their rights and responsibilities" in the form of definitions. Considering that human life will be seen that this definition covers a large area from a religious perspective. In this context, Abu Hanifa, "al-Fıkhü'l-Akbar" with it for the use of the so-called scientific theology "creeds field know that accurate and reliable" means to reveal that he actually meant. Indeed, in the first term "fiqh" concept, creeds, and deeds it was to express a large area surrounding the ethics. In favor of the theological issues and the concept of canon law, which means that people know what is against "al-Fıkhü'l-Akbar", action on the part of the field, "al-Fıkhü'l-Ahkam" was called. Hanafi fiqh in the religion of Tewhed science, sherry 'is superior to merely a matter of fiqh principle that has been adopted. Classical period, which was the dominant theological understanding Maturidi "People's scientific status information is obligatory to learn" what is meant by the phrase, appeared to be learning the faith provisions.

Keywords: hanefism; maturidite; theology; procedures of jurisprudence.

Giriş

Kelâm İlmi ve Usulu'l-Fıkh yani İslam Hukuk Felsefesi ilmi Müslümanların bilim dünyasına kazandırdığı (Atay, 2003, s.175; Ay, 2006, s. 3), sistematik düşünceye dayalı felsefi birikim gerektiren teori ve pratiğin birleştirildiği ilimlerdir(Şık, 2015, 32). Mâtûridi kelâm düşüncesini anlayabilmek için usul ve furû'da takipçisi oldukları Ebû Hanife'nin Fıkıh Usulü ve Kelâm İlimlerini nasıl değerlendirdiğini bilmek oldukça hayatidir. Görüleceği üzere Ebû Hanife her iki ilim için önem arz eden "fıkh" kavramına vurgu yapması ve bu kavramı "kişinin hak ve sorumluluklarını bilmesi" şeklinde tanımlaması önemlidir. Bu tanımın usûl ve furûğ'un alanı göz önünde tutulduğunda dini açıdan geniş bir sahayı kapsadığı ortadadır (Çalışkan, 2006, 5). Bu bağlamda Ebû Hanife'nin, "el-Fıkhü'l-Ekber" tabirini, "itikad sahasında doğru ve güvenilir olanı bilmek" manasını ifade ederek Kelâm ilminin çalışma alanı, metodu ve gayesini kapsayacak şekilde için kullanması önemlidir (Beyâdî, trs, 28; Öz, 1992, 35). Bilindiği üzere erken dönemlerde "fıkh" kavramı, itikad, amel ve ahlak alanını kuşatan geniş bir sahayı işarete etmekteydi. Bundan dolayı kişinin lehinde ve aleyhinde olanı bilmesi demek olan fıkh kavramının itikadi konulardaki kısmına "el-Fıkhü'l-Ekber", ameli alandaki kısmına "el-Fıkhü'l-Ahkâm" denmiştir.(Hanefî, trs, 68; Çelebi, 2002, s.70; Beyâzizâde,2010, s. 26-30)

1.Hanefi-Mâtûridî Düşüncede Kelâm ve Usuli'l-Fıkh

Klasik düşüncede din(inanç/akaid), ahkâm (şeriat/fıkıh) manasına alındığında Ebû Hanife'ye ait olan "dinde fıkh, ahkâmda fıkıhtan daha iyidir" görüşü onun bu konudaki bakış açısını göstermektedir (Ebû Hanife, 1981, 43). Benzer yaklaşımları Mâturidî'de görmekteyiz (Mâturidî, 2010, 3-5). Nitekim dinde derinleşmek tabiri Hanefi-Mâturidî /Semerkad Hanefi ekolünde İlm-i Tevhid'de derinleşmek olarak kabul edilmiştir. Bu yaklaşıma göre ilmihal kavramını amele dâhil hükümlerin öğretildiği Fıkıh ilmi olarak değil, imana dâhil hükümlerin öğretildiği İlm-i Tevhid olarak açıklamak önemli bir reflektir (Yörükân, 2006, s.245).

Bu anlayış daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Hanefiler arasında dinde fıkh (dinin özünü anlama) olan Tevhid ilmi, şeri' meselelerden ibaret olan Fıkıh ilminden üstündür prensibi benimsenmiştir. Bu bağlamda klasik dönem Mâturidî kelâm anlayışına hâkim olan "Kişinin ilmihal bilgisi öğrenmesi farzdır" ibaresi ile kastedilenin, iman hükümlerinin öğrenilmesi olduğu ortaya çıkmıştır (Subki,2000, 92-93). Ancak İslami ilimlerindeki gelişmeler neticesinde "fıkh" kavramı zamanla ilk dönemlerdeki anlama, anlayış veya anlayıştaki incelik manalarından daha kapsamlı bir anlam zeminine kaymıştır (Goldziher, 1992, ²⁷⁷). Beklide bu yüzden Mâturidî, "fıkıh" kavramının özellikle bilişsel yönü üzerinde durmuş, bunun önemini vurgulamıştır. Ona göre fıkh, bir şeyi başka bir şeyin vasıtasıyla ya da delaletiyle bilmek, görünen vasıtasıyla görünmeyen hakkında bilgiye ulaşmak anlamına gelmektedir (Özcan, 1987, 143-144). Ancak bu sıradan bir bilme eylemi olmayıp, bilinen şeyin tamamına nüfuz etme, görünenden hareket ederek görünmeyene ulaşma anlamındadır (Beşer, 2006, 34). Nitekim Tevbe sûresi 122. Ayette geçen "tefekkahu" kelimesi dinde derinleşmeyi, kelimelerin anlamına ve kullanım gayesine nüfuz etmeyi içerir.² Sonuç

² وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَآفَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ

"Müminlerin hepsinin toptan sefere çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminde bir gurup dinde (dini ilimlerde) geniş bilgi elde etmek ve kavimleri (savaştan) döndüklerinde onları ikaz etmek için geride kalmalıdır. Umulur ki sakınırlar."

itibariyle Hanefi-Mâtûrîdî gelenekte “*fikh*” kavramı, düşüncede isabet etme, hükmün dayandığı gizli manayı görüş ve bunu akli çıkarımla bulup ortaya çıkarma olarak tanımlanır (Lâmişî, 1398, 253).

Bu benzer tanımlardan hareketle mâtûrîdî gelenekte, “*fikh*” kavramının teemmül, tedebbür, tefekkür, nazar, marife, akletme, istidlal gibi kavramlarla yakın ilişkili olduğunu söyleyebiliriz (Özdeş,2003, 125). Bu anlama alındığında “*fikh*”, dinin üzerine düşünme ve kapsadığı alanların tamamına yönelik bir anlama faaliyeti olarak görülebilir (Beşer, s. 44). Fıkıh kavramı bu şekilde tanımlandığında mâtûrîdî düşüncenin bilgi sisteminde fikhin amacı, “Allah’ın varlığı ve birliği, Hz. Peygamberin nübüvveti ve Ahiret gününün varlığının bilinmesidir” denilebilir (Özcan,1987, 145-150).

Dini anlama ve yorumlama iki ana tavrıdan bahsedebiliriz. Bunlar ilki gelenekselcilik olarak da tanımlanan Ashâbu’l-Hadis ve akılcı tavrı ile dini düşüncede akli kullanmak olarak ta tanımlanan rey anlayışı ya da reyciliktir. İslam düşünce tarihinin serüveni irdelendiğinde Usulü’l-Fıkıh ve Kelâm İlimlerinin akılcı düşünce yanlıları (Ashâbu’l-Rey) tarafından kurulup geliştirildiğini söylemek mümkündür (Atay,1992, 19-20). Çağdaş düşünürlerden Hanefî’ye göre Kelâm İlmine, dinde var olanları, akli usullerle elde etmeyi amaçladığı için “*Usulü’l-Din*” adı verilmiştir (Hanefî, I, 63).

Erken dönemde sistematik akıl yürütmenin Kelâm ve Fıkıh Usulü ilimlerinde uygulanmasında bir farklılık söz konusu değildir. Ancak sonraki asırlarda Yunan felsefesi aracılığıyla Kelâm İlminin içerisine yoğun bir şekilde Kur’ani olmayan kavramların girmesiyle farklılıklar ortaya çıkmış ve bu farklılıklar zamanla çoğalmıştır. Bu farklılaşmalar normal karşılanması gereken bir husustur. İlmi çalışmaların gelişmesi yeni kavram ve fikirlerin ortaya çıkması doğal olarak Kelâm’da fikri zenginlik olarak değerlendirilebileceğimiz bu hadisleri doğurmuştur. Bunun yanında İslam inanç esaslarını vahiyden hareketle ortaya koyup ispat eden Kelâm’ın bunlar üzerinde oluşabilecek şüpheleri ortadan kaldırmaya yarayan bir ilim olduğu düşünüldüğünde (İci, s. 7; Cürçâni, I, s. 39-41) Kelâm ve Fıkıh Usulü ilimlerinin ortak paydasının, doğru bilgi ve doğru kavrayışa ulaşma yöntemi olduğu ve birbirlerini yoğun bir şekilde etkiledikleri görülecektir (Fazlurrahman, 2001, s. 129).

Aklın idrak alanı dikkate alınarak yapılan nazari akıl, ameli akıl sınıflandırmasında nazari akıl, “*Usulü’l-Din*” yani “*Kelâm İlmi*”, ameli akli ise “*Fıkıh Usulü*” karşılamaktadır (Düzgün, 2005, 125). Bu şekilde bir tasnifle akli usullerin tesisi, hem teorik hem de pratik alanı kuşatması sağlanmaktadır. Söz konusu teorik alan Kelâm İlmini, pratik alan Fıkıh Usulü ile karşılanır. Bu iki ilmin arasındaki diğer bir ortak nokta ise her ikisinin de asılları esas almaları ve bunu yaparken de sistemlerini akla dayandırmalarıdır (Hanefî, s. 63). Kaldı ki Kelâm İlmi aklın ve vahyin ortaya koyduğu ilkeler çerçevesinde siyasi, hukuksal ve kültürel etkinlikleri belirleyici bir unsur olarak etkin olduğundan, Fıkıh Usulü ile üst düzey yardımlaşma ve dayanışma içinde olmak zorundadır (Evkuran, 2005, s.122). Bu Kelâm İlmi ile Fıkıh Usulü arasındaki ortak bir konu olarak değerlendirilebilir. Nitekim usulcülerin kitaplarına Kelâm İlminin verileri ile başlamaları bunu desteklemektedir (Neşşâr, I, S. 61).

Fıkıh Usulü ilmini düşünce metodu veya usulü ya da tafsili delillerden hüküm çıkarabilme kuralları olarak tanımlarsak (Beşer, s. 44) bu ilmin dini metinlerin anlaşılmasını sağlayan fonksiyonunun önemi daha da belirginleşecektir. Bu anlamda Fıkıh Usulü ilminin amacı, Kur’an’daki temel davranış hükümlerinin belirlenmesi (Paçacı, 1995, s. 85-86) şeklinde tanımlanırsa, bir konu hakkında hüküm çıkarma noktasında ortak paydasında Kelâm ve Usulü’l Fıkıh İlimlerinin bir birine en yakın ilimler olduğu bir kere daha ortaya çıkacaktır.

Ancak Kelâmın hükmünün kalbi fiilleri, fikhın hükmünün ise bedeni fiilleri kapsadığı göz ardı edilmemelidir (Düzgün-Ay, 2005, s.7).

Bir başka açıdan kelâmi tartışmaların dinin itikadi yönünü bilmek ve anlamak için çaba sarf edilmesinden kaynaklandığı fikrinden hareketle, usul tartışmalarının Kelâm İlmini yönlendirdiği de söylenebilir. Ya da bir bakıma kelâm tartışmalarının usulü yönlendirdiği doğrultusunda da düşünmek mümkün olacaktır. Çağdaş düşünürlerden Ahmed Emin'in de ifadesi ile Mâturîdî ve Ebû Hanîfe'nin sıhhatli saymadığı ve delil olarak almadığı bir haberi, Şafii'nin delil alması tabii olarak farklı sonuçlara ulaşılması neticesini doğuracaktır.

Ancak bu Kelâm düşüncesinden dolayı Fıkıh'ta, ne de Fıkıh anlayışından dolayı Kelâm'da bir karşı karşıya gelmenin ifade edilmesi değildir. Burada asıl olan usul anlayışlarındaki farklılıklardır. Farklı usul anlayışlarının doğal sonucu olarak iki ekol, her iki ilim dalında farklı sonuçlar elde etmiştir. Bu açıdan metodik olarak değerlendirildiğinde fıkıh mezhepleriyle kelâm okulları arasında ciddi bir ilişkinin olduğu ortaya çıkmaktadır (Watt, 2004, s.113)

Fıkıha dair bazı eserlerin içerisinde itikadi risalelerin mevcut olması da bir başka önemli husustur. Bunun sebebi, sıhhatli ve sağlam bir doktrine inanmanın şer'i bir mecburiyet olmasıyla açıklanabilir (Watt, s.15). Bu aynı zamanda her iki ilim arasında Fıkıh ilmi aracılığıyla, doğrudan kurulan ilişkinin bir sonucudur. Usulü'd-Din yani Kelâm ilmi genel teori ve usul ilmi olduğundan o bu diyalogun itikadi nazari yönünü, Usulü'l-Fıkh ise ameli nazariyeyi ifade etmektedir (Hanefi, I, s. 64).

2.Usulü'l-Fıkh İlminin Kelâm ilminden Ayrılma Serüveni

Fıkıh ilminin Kelâm ilminden bağımsız müstakil bir ilim dalı olarak ilk defa Halife Memun (Şavaş, 1993, s.95) devrinde tercüme hareketleriyle ortaya çıktığı söylenebilir. Bilindiği üzere dönemde raviler yoluyla gelen bilgiler için "*ilim*", aklın ve reyin kullanımı ile elde edilen istidlali bilgiler için "*fıkıh*" tabiri kullanılmaktaydı (Çalışkan, s. 6) Bu verilerin ışığında her iki ilmin düşünce yapısı, metodu ve ilmi verileri yoluyla birbirlerini etkilediklerini söylemek mümkün olacaktır. Bu konuda dikkati çeken diğer bir nokta, Hanefi usülcülerin tecrübeyi önceleyen tümevarım metodunu, Şafii usülcülerin ise teoriyi esas alan tümdengelim metodunu ağırlıklı olarak kullanmalarındadır. Bu yüzden Şafii usülcülerin yaklaşımına "Kelâmcıların metodu", Hanefi usülcülerin yaklaşımına "Fâkihlerin metodu" yakıştırması yapılmıştır (Ay, s.31).

Usulü'l-Fıkıh'ta var olan tartışmaların yoğun olarak kavramsal düzlemde ve tanımlamada olduğu da unutulmamalıdır (Özen, 2006, s. 241). Tanımlar, kavramların sınırlarını belirlemeye özgü ifadeler olduğundan bir düşünce ekolünün teolojik anlayışı en iyi şekilde onlarla tanımlanır ve tarif edilir. Bu açıdan fıkıh usulü yazarlarının usul görüşlerinin, mensup oldukları kelâm ekollerinin prensipleriyle uyum halinde olması, fikirlerine aykırı olmaması dikkat çekicidir. Bu, diğer bir yönden, kelâm eserlerindeki görüşlerin kabul edilen usul prensiplerinden hareketle ortaya konduğunu ve her iki alanda açıklanan görüşlerin bu yüzden birbirlerine uygun olduğu yolundaki kanıyı da pekiştirecektir.

Bu açıdan önemli olan konu Kelâm ve Usulü'l-Fıkh ilimleri arasındaki bu etkileşimin sınırlarının belirlenmesi meselesidir. Yani Kelâm ilmi, veri ve metodu ile Fıkıh Usulü ilmine yol göstermektedir yoksa Fıkıh Usulü ilmi, verileri ve metoduyla Kelâm ilmini

aydınlatmaktadır. Kelâm metodu açısından akli bilgiyi öncelemesinden dolayı Fıkıh Usulüne göre teorik anlamda bir önceliğinin olduğunu söylememiz mümkündür (Özen, 223).

Teorik usul ve ameli usul kavramları burada önemli bir ayrıma işaret eder. “Usulü’-d-Din”, hem kavramsal hem de uygulamalı yönü, Fıkıh ve Fıkıh Usulü ise sadece uygulamalı yön ve onun usulünü ifade etmektedir (Düzgün-Ay, s.15). Bir başka deyişle Kelâm ilmi aslı incelerken, Usulü’l-Fıkh ise furu’yu kendine konu edinir. Burada belirgin tavır Kelâm’ın usullerini akla dayandırarak ortaya koyması ve Usulü’l-Fıkhın bunları kullanmasıdır (Hanefi, I, 65).

Bu konuda düşüncemizi teyit eden hususlardan biri de Kelâm İlmi’nin usulü yani “*Kelam Usulü*” ya da “*Usulü’l-Kelam*” ifadelerine ilim tarihinde rastlayamamamızdır. Kelâm ilmi “*Usulü’-d-Din*” diye isimlendirilirken onun bizzat dini, dinin asıllarını anlamının usulü olduğu kabul edilmiş ve bu fikre vurgu yapılmıştır. Bu yüzden Kelâm ilminin kendisi bizzat usuldür.

Kelâm ve Fıkıh Usulü ilimleri arasındaki diyalogu anlamamızı kolaylaştıracak unsurlardan biri de ilimlerin tasnifindeki yaklaşımlardır. Öncelikle İslami ilimler kendi aralarında tanımlayıcı ve kural koyucu olarak sınıflandırmakta fayda vardır. Bu tasnifte Hadis, Tefsir gibi ilimler tanımlayıcı sınıfta Kelâm, Fıkıh ve Tasavvuf ise kural koyucu ilimler sınıflandırmasında yer alır. Kural koyucu ilimler belirgin özelliği, tanımlayıcı ilimlerden elde ettiği verileri kendi metod ve bakış açılarıyla mevcut sorunları çözmeye ve sistem geliştirmede kullanmalarındır. Bu yüzden “ilim” tabiri kural koyucu, “ûlum” tabiri ise tanımlayıcı ilimleri ifade etmek için kullanılmaktadır (Düzgün, 2008, 292-293).

İslam âlimleri, ilimleri şeri’ ya da nakli ve akli veya tabii ilimler diye iki ana çatıya ayırmıştır. (Demir, 2000, s.105) Bu tasnife göre Kelâm, Fıkıh, Usulü’l-Fıkh ilimleri şeri nakli ilimler sınıfındadır (İbn Haldun, 2000, s. 345-346). Diğer bir sınıflamada ise Farabi, Kelâm ve Fıkıh ilmini pratik ilimler sınıfında değerlendirir (Farabi, İhsânu’l-Ulum, s.139). Yapılan bir başka sınıflandırmada İzmirli İsmail Hakkı, Ebû Hanife döneminde kabul edilen bir yaklaşımdan hareket etmiştir. Ona göre İslami ilim çatısı altında bulunan Fıkıh ilmi: a-fıkhü’l-viddani, b-fıkhü’l-ameli ve c-fıkhü’l-itikadi olarak tasnif edilmelidir. Fıkhü’l-Viddani ile ilmi ahlak ve ilmi Tasavvuf, fıkhü’l-ameli ile günlük hayata yönelik hukuki konuları kapsayan Fıkıh ifade edilmektedir. Fıkhü’l-İtikâdi ise tamamen inanç konularının ele alındığı Akaid/Kelâm ilmidir. Burada fıkıh tabirinin itikadi, hukuki ve ahlaki tüm ilimleri kapsayan bir şemsiye kavram olarak kullanıldığı görülmektedir (İzmirli İsmail Hakkı, 1339-1341, I, s.71-77).

Hanefi-Mâturîdî gelenekten Alâeddin es-Semerkindi’ye göre Fıkıh Usulü, Kelâm ilminin bir dalıdır. Fıkıh usulü sahasında yazılan eserler aynı zaman da yazarın itikadi görüşlerine ve inancına uygun olmak durumundadır (Semerkandi, 2004, s. 8). Semerkandi’nin ilimlerin tasnifi ile ilgili bu görüşleri nazari akıl ile ameli akıl birleştirilmiştir (Farabi, 1995, s.107). Böylece İslam dininin temel kavramlarından biri olan tevhid, sadece nazari bir unsur olmaktan çıkarılarak ameli boyuta taşınmıştır (Hanefi, I, s. 66.)

Genel olarak İslami ilimlerin sınıflandırılmasında konu ve muhtevastan hareketle en üst basamakta kabul edilen Kelâm ilmi, aynı zamanda bütün dini ilimlerin de savunuculuğunu da üstlenmiştir. Çünkü bu ilmin kabulleri diğer dini ilimlerin ilkelerini oluşturmaktadır. Bir prensip olarak, bir ilmin ilkeleri, o ilmin konusunu değil bir üst ilmin konusunu teşkil eder. Usulü’l-Fıkh ilminin genel ilkeleri Kelâmda ispatı yapılan konulardan oluşmaktadır (Özen, 2006, s. 225). Bu açıdan Kelâm İlmi, külli bir ilimdir. Usulü’l-Fıkh başta olmak üzere diğer İslami ilimler ise ona göre cüz’i ilimlerdir (Gazali, 1322, I, s. 55). Dolayısıyla Usulü’l-Fıkh

ilmi Kelâm ilminin bir alt dalıdır. Kelâm İlmi, aklın doğru kullanılmasını hedefleyen dini bir ilim olmasından dolayı akli yönü felsefe ve mantıkla ilişkili bir şekilde gelişirken, nakli yönü de Tefsir ve Hadis ilimleri ile beraber ilerlediği söylenebilir (Şık, 42-46).

Ebû Hanife, Kelâm ilmini bildiğinden fıkhıta kullanacağı nakli verileri nasçı yaklaşımlarda görmediğimiz bir incelikte tetkik etmiştir. O, Kelâm ilminden elde ettiği bu birikimi Fıkıh Usulüne uygulamış, gelen rivayetleri hemen kabul etmek yerine değerlendirmiş, bir kısmını da reddetmiştir (Atay, s. 139). Bu açıdan Ebû Hanife'nin hadisleri kabul için ortaya koyduğu ölçüt onu bir muhaddis olarak değil bir fâkih olarak değerlendirdiğimizde anlaşılabilir. Nitekim o, fıkhi bir konuda çoğu zaman bir hadisi kullanmak yerine kendi reyini kullanmayı tercih etmiştir (Ünal, 1994, s. 267).

Ebû Hanife, hem mütekellim hem de fâkih olduğu ve düşünce sisteminde bu iki ilmi birleştirdiği için, onun ekolüne mensup âlimlerin çoğu Fıkıh ve Kelâm ilimlerini beraber öğrenip her ikisinde de söz sahibi olmuşlardır (Atay, s. 107). Ebû Hanife döneminde temel akaid öğretiminden sonra fıkıh ilmine duyulan ihtiyacı göz önüne alarak pratiğe yönelmiştir (Acimamatov, s. 19). O, bu yüzden fâkihlerin mütekellimi olarak isimlendirilmiştir (Bağdadi, 1990, s.36). Onun bu tutumu takipçileri olan Hanefiler arasında oldukça ilgi görmüş ve sonraki dönemlerde de her iki ilim dalında beraber ilerleme söz konusu olmuştur. Bundan dolayı Hanefi usulcüler aynı zamanda Kelâmcı usulcüler olarak değerlendirilebilir (Düzgün, s. 230). Mâturîdi, Ebû Mûin en-Nesefî, Ebû Yusr Muhammed el-Pezdevî, Lâmişi, Aleaddin Semerkandî bunlardan bazılarıdır. Onların bu gayreti ve çabaları, dini bir bütün olarak anlayabilme başarısını getirmiştir (Nesefî, I, s. 357).

Semerkand Hanefilerinin lideri olan Mâturîdi, Ebû Hanife'nin itikadi ve fıkhi görüşleri çerçevesinde uzmanlaşan bir âlimdir. Nitekim Mâturîdi kendi döneminin Semerkand Hanefilerinin fıkıh ve kelâm sahasında ileri gelen simalarından biri olmuştur. O aynı zamanda çağının ihtiyaçlarına cevap verecek bir fıkıh anlayışını kurulması ve sistemleştirilmesine de öncülük etmiştir (Kutlu, 2003, s. 22). Böylece Fıkıh ve Kelâm ilimlerinde beraber uzmanlaşma geleneği İslam âlimleri arasında uzun yıllar devam etmiş, birçok Mâturîdi kelâmcı hem Fıkıh hem de Kelâm ilimlerinde derinleşmiştir. Onlardan Mâturîdi gibi Usulü'l-Fıkıh sahasında eserler yazıp, kelâmcı yönleri kadar fakih yönlerini de ön plana çıkaranlar oldukça fazla olmuştur. Ancak bu husus sadece Mâturîdi gelenekteki kelâmcılara ait bir özellik değildir. Eş'ari geleneğe mensup âlimlerin de büyük bir kısmı her iki ilimde uzmanlaşmıştır. Bu tavır o dönemin genel bir tutumdur. Ancak Hanefi-Mâturîdi anlayışın, Kelâm algısı ve geleneği, rey metoduna sıklıkla başvurduğundan dolayı Usulü'l-Fıkıh ilmine daha yatkındır.

Sonuç

Hanefi-Mâturîdi âlimlerin dini ilimler sahasındaki eserlerinde ana hatlarıyla iki türlü yaklaşım sergiledikleri görülecektir. İlk grupta olan eserlerde, usul ve furu ilimleri birleştirilmiştir. Bu eserler akli ve nakli ilimlerin her ikisinde de bilgi sahibi olan kişiler tarafından yazıldıkları için bütüncül bir yapıya sahiptirler. İkinci gruptaki eserler ise dinin sadece furu yönünü dikkate alan, naslardan fıkhi hükümler çıkarmak için yapılan çalışmalardır.

Zamanla tek bir konu etrafında müstakil fıkıh çalışmaları yapılırsa da Mâturîdi kelâmcıların fıkıha dair olan eserlerinin, fıkıhın furu sahasından daha çok usul sahasında olduğu gözden kaçırılmaması gereken bir husustur. Ebû Hanife örneğinde olduğu gibi usul ilmine vakıf olan Mâturîdi kelâmcıları, usul konularında görüşlerini açıklarken bunu bir fakih olarak değil,

sahayı bilen uzman bir kelâmcı olarak değerlendirmek mümkündür. Bundan dolayı Hanefî-Mâturîdî kelâmcıların görüşleri kelâm eserlerinde değil aynı zamanda Usulü'l-Fıkh eserlerine de aranmaktadır. Ayrıca Mâturîdî kelâmcılarının fıkhî usulü ile ilgili tanımları ile kelâm sahasında söyledikleri arasında bir tutarlılığın olması, tevhid-i nazari ile tevhid-i ameliyi birleştirmeyi başarmıştır.

Mâverâunnehir bölgesinde bulunan birçok Hanefî-Mâturîdî âliminin fıkhî ve kelâm ilimlerinde beraber uzmanlaşmış olmaları, onların teolojik düşüncelerini anlayabilmek için mutlaka usul anlayışlarının da bilinmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Acimamatov, Z. (2005). *Ebû Hanîfe Ve Fergana Vadisindeki Etkisi*, AÜSBE, (Basılmamış Doktora Tezi)

Ahmed, E. (1969). *Zuhru'l-İslam*, Beyrut.

Atay, H. (1992). *İslâm'ın İnanç Esasları*, Ankara. (2003). “Ebû Mansur el-Mâturîdî ve Bilgi Kuramı”, *İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik*, Ed: Sönmez Kutlu, Ankara: Kitâbiyat.

Ay, M. (2006). *Şadru's-Şeria' da Varlık*, Ankara: Kitâbiyat.

Barthold, W. (1992). *İslam Medeniyeti Tarihi*, İzah ve Düzeltmeler: Fuat Köprülü, TTKB, Ankara.

Bağdadi, A. (1990). *el-Fark beyne'l-Fırâk*, Beyrut.

Beşer, F. (2006). “Bir Bilgi Türü Olarak Fıkhî ve Diğer Disiplinlerle İlişkisi”, *Usul-İslam Araştırmaları*, Ocak-Haziran, Sayı V: 33-62.

Beyâdi, K. (1992). *İşâretü'l-Merâm an İbâretü'l-İmam*, Beyrut.

Cürcânî, SŞ. (2001). *Şerhu'l-Mevâkıf*, Beyrut.

Çalışkan, İ. (2006). “Fıkhî İlminin Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi”, *Fıkhî*, Ankara: İlitam-Ankuzem.

Beyazizâde Ahmed Efendi, İmam-ı Azam Ebu Hanîfe'nin İtikadi Görüşleri, çev: İlyas Çelebi, İstanbul 2010.

Çelebi, İ. (2002). “Risaleleri ve İtikadi Görüşleri ile İmam-ı Azam Ebû Hanîfe”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, Ankara, Cilt. 15, sayı 1-2.

Demir, H. (2000). “Klasik İlim Sınıflandırmaları ve Kelâm İlminin Konumu”, *Kelâm İlminin İşlevselliği ve Günümüz Kelâm Problemleri*, Kelâm ABD Toplantısı, İzmir.

Düzgün, ŞA. (2005). “Bilgi”, *Sistemik Kelâm*, Ed: Ahmet Akbulut, İlitam, Ankara. (2008). *Varlık ve Bilgi Aydınlanmanın Keşif Araçları*, Beyaz Kule, Ankara.

Düzgün, ŞA., - Ay, M. (2005), “Kelâm İlminin Doğuşu, Gelişimi ve İslâmî ilimler İçerisindeki Yeri”, *Sistemik Kelâm*, İlitam, Ankara.

Ebû H. (1981). *Fıkhü'l-Ebsât*, çev: Mustafa Öz, İstanbul.

Evkuran, M. (2005), *Sosyal Bilimler Mantığı ve Kelâm*, Ankara Okulu Yay, Ankara.

Farabi, Muhammed b. Tarkan (1995). *el-Medinetü'l-Fâzıla*, thk: Nasri Nadir, Beyrut.

- (1996) İhsânu'l-Ulum, Beyrut.
- Fazlurrahman (2001), *Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu*, çev: Salih Akdemir, Ankara Okulu Yay, Ankara.
- Gazali (1322). *el-Müstesfâ min İlmi'l-Usûl*, Mısır.
- Gıvanof, J. (2003), “Fırak Edebiyatında İmamı Ebu Hanife'nin Tasviri Ve İlgi Meseleler”, İmam Mâturîdî ve Mâturîdîlik, Haz: Sönmez Kutlu, Ankara.
- Goldziher, İgnaz, “İslam Hukuku”, (Barthold, W. *İslam Medeniyeti Tarihi* içerisinde).
- Hanefi, H. (trs), *et-Turâs ve't-Tecdid mine'l- Akâid ile's-Sevrâ*, Kahire.
- İbn Haldun (2000). *Mukaddimetü'-İbn. Haldun*, Beyrut.
- İci, A. (1990). *el-Mevâkıf fi İlmi Kelam*, Beyrut.
- İzmirli İsmail Hakkı, (1339-1341). *Yeni İlmi Kelam*, Evkâfi İslamiyye Mat., İstanbul.
- Kutlu, S. (2003). “Bilinmeyen Yönleriyle İmamı Mâtûrîdî”, İmam Mâtûrîdî ve Mâtûrîdîlik, Ed: Sönmez Kutlu, Ankara: Kitâbiyat.
- Lâmişî (1398). *Keşfu'l-Elfâz*, Tah: M. Hasan Mustafa Çelebi, Mecelletü'l-Bahsü'l-İlmi ve Türâsî'l-İslâmî, Sayı: 1: 245-267.
- Mâtûrîdî, EM. (2005). *Kitâbü't-Tevhid*, çev: Bekir Topaloğlu, Ankara.
- Nesefi, EM. (1993-2003). *et-Tabsıratu'l-Edille*, thk: Hüseyin Atay/Ş. Ali Düzgün, Ankara.
- Neşşâr, AS. (1999), *İslamda Felsefi Düşüncenin Doğuşu*, çev: Osman Tunç, İstanbul.
- Öz, M. (1992). *İmam Azam'ın Beş Eseri*, İstanbul.
- Özcan, H. “Mâtûrîdî'nin Bilgi Teorisinde “Fıkıh” Terimi”, *DEÜİFD*, İzmir, 1987, Sayı IV.
- Özdeş, T. (2003). *Mâtûrîdî'nin Tefsir Anlayışı*, İnsan Yay, İstanbul.
- Özen, Ş. (2006) “Ehl-i Sünnet Usûl-i Fıkıhının Teşekkülünde Kelami Tartışmaların Rolü”, *Tarihte ve Günümüzde Ehl-i Sünnet*, İstanbul, , Ensar Neş., İSAV.
- Paçacı, M. (1995). “Anlama (Fıkıh) Usulüne Dair”, *Journal Of Islamic Research*, Vol: 8, No:2, Spring.
- Semerkindî, A. (2004), *el-Mizan fî Usuli'l-Fıkıh*, tahk: Yahya Murad, Beyrut.
- Subki, (2000). “es-Seyfu'l-Meşhûr fi Akideti'l-Ebî Mansûr”, haz: M. Saim, Yeprem, İstanbul.
- Şavaş, H. (1993). *İslam Tarihi II Emeviler ve Abbasiler Devri*, Kayseri.
- Şık, İ. (2015). *Mâtûrîdî İnanç Sistemi*, Ankara: Gece Kitaplığı.
- Ünal, İH. (1994). *İmam Ebû Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*, DİBY, Ankara.
- Watt, M. W., (2004). *İslam Felsefesi ve Kelamı*, çev: Süleyman Ateş, Pınar Yay., İstanbul.
- Yörükân, YZ. (2006). *İslâm Akaid Sisteminde Gelişmeler*, İstanbul.